

नेपालमा दूरसञ्चार सेवाको क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धाको अवस्था

अंक २, २०६३

नेपालमा भण्डै सन् नब्बेको दशकबाट शुरुवात भएको उदारीकरणको प्रभाव वित्तीयलगायत अन्य क्षेत्रहरूमा त्यतिबेलाबाटै देखिन थालेको भएतापनि दूरसञ्चार क्षेत्रमा यसको प्रभाव केही वर्ष यताबाट मात्र देखिन थालेको छ। सरकारले सञ्चार नीति तथा नयाँ कानूनको तर्जुमा गरेपछि यस क्षेत्रमा अन्य केही निजी क्षेत्रको कम्पनीको प्रवेश भएपश्चात् सरकारी संस्थानको रूपमा रहेको तत्कालीन नेपाल दूरसञ्चार संस्थानको एकाधिपत्य समाप्त भई विगतको तुलनामा यो क्षेत्र केही प्रतिस्पर्धी भएको छ। यस सन्दर्भमा प्रस्तुत आलेखमा नेपालमा दूरसञ्चार सेवामा विद्यमान अवस्था र कानूनी प्रावधानहरू, नियमनकारी निकाय, सेवाप्रदायकहरू तथा प्रतिस्पर्धाको स्थिति आदिका सम्बन्धमा संक्षेपमा विवेचना गरी जानकारी गराउने प्रयास गरिएको छ।

पृष्ठभूमि

नेपालमा दूरसञ्चार सेवाको सुरुवात वि.सं. १९७० मा म्याग्नेटो प्रविधिबाट टेलिफोन सेवाबाट प्रारम्भ गरिएको थियो। वि.सं. २०१३ सालसम्म नेपालमा ३ सय ५० लाइनको स्थानीय टेलिफोन सेवा, २८ वटा आकासवाणी केन्द्र, ७ स्थानमा ट्रंक टेलिफोन सेवा र भारतसँग मात्रै अन्तर्राष्ट्रिय दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन भएको पाइन्छ। यस अवधिसम्म सर्वसाधारणलाई निजी टेलिफोन सुविधा उपलब्ध थिएन। दूरसञ्चार सेवाको विकास र विस्तार गर्ने उद्देश्यले वि.सं. २०१६ मा दूरसञ्चार विभागको स्थापना भएको र दोश्रो पञ्चवर्षीय योजना अवधि (२०१६-२३) मा ५८ वटा जिल्लामा टेलिफोन सेवाको विस्तार र अन्तरदेशीय एवं अन्तर्राष्ट्रिय दूरसञ्चार सेवाको समेत सुरुवात भएको पाइन्छ। केही वर्ष अघिसम्म नेपालमा वि. सं. २०३२ सालमा स्थापित नेपाल दूरसञ्चार संस्थानले दूरसञ्चार सेवाको क्षेत्रमा एकाधिकारपूर्ण रूपमा काम गर्दै आएको थियो। वि. सं. २०४६ सालको जनआन्दोलनपश्चात् २०४८ सालमा आएको राष्ट्रिय सञ्चार नीतिले दूरसञ्चार सेवामा निजी क्षेत्र समेतलाई सहभागी गराउने नीति अवलम्बन गरी दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को तर्जुमा भएपछि मात्र वास्तविक रूपमा दूरसञ्चार सेवाको क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धाको वाटो खुला भएको देखिन्छ।

दूरसञ्चार क्षेत्रमा उदारीकरण

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक क्षेत्रलगायत राष्ट्रिय जीवनको सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गरी खुला समाजमा आधारित लोक-कल्याणकारी व्यवस्थाको अभिवृद्धि गर्ने, देशको उपलब्ध आर्थिक श्रोत र साधनलाई सीमित व्यक्तिहरूमा केन्द्रित हुन नदिई सामाजिक न्यायको आधारमा देशको समुन्नतिको लागि स्वदेशी लगानीको प्रवर्द्धन गर्दै वैदेशिक पूँजी र प्रविधिलाई आकर्षित गर्ने तथा विज्ञान र प्रविधिको विकासलाई प्राथमिकता दिने जस्ता नीति मार्गदर्शनको परिणामस्वरूप नेपालमा पहिलो पटक राष्ट्रिय सञ्चार नीति, २०४८ तर्जुमा भएको पाइन्छ। प्रस्तुत नीतिले दूरसञ्चारलाई राष्ट्रिय विकासको पूर्वाधारको रूपमा तथा अत्यावश्यक सेवाको रूपमा विकसित र विस्तार गर्दै जाने, यस क्षेत्रको विस्तार र विकासमा निजी क्षेत्रलाई संलग्नता गराउनेलगायत आम जनतालाई उपयोगी, दक्ष, भरपर्दो र निर्बाध सञ्चार सेवा उपलब्ध गराउन अत्याधुनिक सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्दै जाने जस्ता उद्देश्यहरू राखेको पाइन्छ। यसका साथै यो नीतिले तत्कालीन दूरसञ्चार

साव्ते
BRIEFING PAPER

पो.ब.नं. १५३६६
२५४ लम्टङ्गीन मार्ग
बालुवाटार, काठमाडौं, नेपाल
फोन: ९७७-१-४४१५८२४, ४४४४४३८
फ्याक्स: ९७७-१-४४४४५७०
ईमेल: sawtee@sawtee.org
वेबसाइट: www.sawtee.org

संस्थानले प्रदान गर्दै आएका विद्यमान तथा नयाँ सञ्चालन हुने सेवाहरूमा क्रमिक रूपमा उदार नीति अपनाउँदै जाने, निजी क्षेत्रलाई पनि प्रतिस्पर्धात्मक तरीकाबाट मुलुकका विभिन्न स्थानमा सार्वजनिक टेलिफोन कार्यालय खोली सेवा सञ्चालन गर्न दिने जस्ता रणनीतिहरू अवलम्बन गरेको पाइन्छ। दूरसञ्चार सेवाको क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा ल्याउने उद्देश्यले आएको यो नीतिलाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा नै दूरसञ्चार ऐन, २०५३ तर्जुमा भएको देखिन्छ।

दूरसञ्चार क्षेत्रको नियामक निकाय, नीतिगत विस्तार र सुधार

दूरसञ्चार सेवालाई भरपर्दो, सर्वसुलभ बनाउने एवं नियमित र व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले ल्याइएको दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को सफल कार्यान्वयनका लागि दूरसञ्चारको क्षेत्रमा सरकारलाई सल्लाह दिने एउटा विशेषज्ञ तथा नियामक निकायको रूपमा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको व्यवस्था गरिएको छ। ऐनले व्यवस्था गरेअनुसार वि. सं. २०५४ सालमा यो प्राधिकरणको गठन भएपछि मात्र वास्तविक रूपमा नेपालमा दूरसञ्चार सेवाको क्षेत्रमा उदारीकरणको नीतिले मार्ग अवलम्बन गरेको देखिन्छ। सरकारले एउटा विज्ञ समितिको सिफारिसमा प्राधिकरणमा दूरसञ्चार सेवासँग सम्बन्धित आर्थिक, प्राविधिक, बजार व्यवस्थापन, लेखापरीक्षण वा कानूनी क्षेत्रमा निश्चित योग्यता र अनुभव भएका अध्यक्ष सहित अन्य पाँच जना सदस्यहरूको नियुक्ति गर्ने व्यवस्था छ। यसरी नियुक्त भएका अध्यक्ष र सदस्यको पदावधि ५ वर्षको हुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ।

नेपाल सरकारको सल्लाहकारको हैसियतमा प्राधिकरणले नेपालमा दूरसञ्चार सेवाको विकासको लागि सरकारले अपनाउनुपर्ने नीति, योजना, कार्यक्रम र रणनीतिका सम्बन्धमा सुझाव दिने, सेवालाई सर्वसुलभ तथा भरपर्दो बनाउने, आधारभूत दूरसञ्चार सेवा देशव्यापी बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने, यस सेवामा निजी क्षेत्रका लगानीकर्ताहरूलाई सहभागी बनाउने कार्यमा सहजकर्ताको भूमिका निभाउने तथा नेपाललाई अन्तर्राष्ट्रिय ट्रांजिटको रूपमा विकास गर्ने जस्ता काम, कर्तव्य र अधिकार रहेको पाइन्छ।

त्यसैगरी, यस क्षेत्रको नियामक निकायको रूपमा प्राधिकरणले अनुमति प्रदान गर्ने, सेवा तथा सुविधा प्रदायकहरूबीच समन्वय र स्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुने व्यवस्था गर्ने, सेवा र तत्सम्बन्धी यन्त्र र उपकरणको स्तर तोक्ने, गुणस्तर निर्धारण र स्वीकृत गर्ने, सेवा शुल्क स्वीकृत र नियमित गर्ने, उपभोक्ताहरूको हकहित संरक्षण हुने गरी सेवाको विकास विस्तार गर्ने, सेवाको न्यूनतम स्तर समेत तोक्ने तथा आवश्यक आदेश वा निर्देशन दिनसक्ने जस्ता अधिकार प्रदान गरिएको छ। प्राधिकरणले आफ्नो कामको सिलसिलामा दिएको यस्तो आदेश वा निर्देशन पालना नगर्ने कुनै व्यक्ति वा संस्थालाई ५ हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना तोक्न सक्ने अधिकार पनि ऐनले प्राधिकरणलाई प्रदान गरेको छ। यसका अतिरिक्त अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिहरूबीच वा त्यस्ता

व्यक्ति र ग्राहकहरूबीच दूरसञ्चार सेवासम्बन्धी विवाद तोकिएको तरिका र कार्यविधि अपनाई समाधान गर्नसक्ने, जुनसुकै बखत अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले गरेको काम कारवाही वा उपलब्ध गराएको सेवाको सम्बन्धमा निरीक्षण वा जाँचबुझ गर्न वा गराउन सक्ने अधिकार पनि प्राधिकरणलाई हुने कानूनी व्यवस्था यो ऐनले गरेको छ। यसका अतिरिक्त सरकारले देशको सञ्चार नीति अनुकूल दूरसञ्चार सेवालाई विविधीकरण, विस्तार र नियमित गर्ने सम्बन्धमा प्राधिकरणलाई समय समयमा आवश्यक निर्देशन दिनसक्छ जसको पालना गर्नु प्राधिकरणको कर्तव्य हुन्छ।

खासगरी, वि. सं. २०५४-५६ को अवधिमा विश्वले नै दूरसञ्चारको क्षेत्रमा लामो फड्को मारेको सन्दर्भमा नेपालको दूरसञ्चार क्षेत्रमा पनि सकारात्मक प्रभाव परेको पाइन्छ। यसै प्रभाव अनुरूप तारसहित फोनको पुरानो प्रविधिलाई सुधार गरी निरन्तरता दिने कार्यका अतिरिक्त विश्वमा विकसित भई सकेका ताररहित मोबाइल फोनको नयाँ प्रविधिहरूलाई समेत भित्र्याउने र सेवा प्रदायकहरूको संख्या वृद्धि गर्ने अभिप्रायले सरकारले पुनः २०५६ सालमा दूरसञ्चार नीति जारी गरेको पाइन्छ। यो नीतिले दूरसञ्चार सेवालाई आधारभूत टेलिफोन सेवा, मोबाइल टेलिफोन सेवा र दूरसञ्चारका अन्य अतिरिक्त सेवा गरी जम्मा तीन किसिमका सेवाहरूमा वर्गीकरण गरेको छ। आधारभूत टेलिफोन सेवामा दूरसञ्चार संस्थानका अतिरिक्त Wireless Local Loop (WLL) प्रविधिमा आधारित टेलिफोन सेवाको लागि निजी क्षेत्रका लगानीकर्ता बीच प्रतिस्पर्धा गराएर एउटा अनुमति प्रदान गर्ने स्पष्ट नीति समेत लिएको पाइन्छ। त्यसैगरी, मोबाइल जडान प्रविधिमा आधारित टेलिफोन सेवाको लागि एउटा निजी क्षेत्रलाई अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट छनौट गर्ने र एउटा अनुमतिपत्र तत्कालीन संस्थानलाई प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो। दूरसञ्चारका अन्य अतिरिक्त सेवाहरू इन्टरनेट, इमेल, फ्याक्स मेल, रेडियो पेजिड आदि जस्ता सेवाको लागि भने अनुमतिपत्र संख्या सीमित नहुने नीति लिई यी क्षेत्रहरूमा पूर्ण प्रतिस्पर्धा गराउने लक्ष्य लिएको देखिन्छ।

दूरसञ्चार नीति, २०५६ को व्यवस्था हेर्दा आधारभूत टेलिफोन सेवा र मोबाइल सेवामा पूर्ण प्रतिस्पर्धाको अवधारणा आत्मसात् नगरेतापनि आंशिक प्रतिस्पर्धा (२ वटा लाई अनुमतिपत्र दिने) गराउने व्यवस्थालाई भने खुला गरेको पाइन्छ। उपरोक्त नीतिगत व्यवस्था र दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २२ को व्यवस्था हेर्दा एक प्रकारको सेवाको अनुमतिपत्र प्रदान गरेको पाँच वर्षसम्म अन्य व्यक्तिलाई सामान्य अवस्थामा अनुमतिपत्र जारी नहुने देखिन्छ। दूरसञ्चार नीति, २०५६ लागू भएपछि पनि मोबाइल र आधारभूत टेलिफोन सेवाको सन्दर्भमा बोलपत्रको लामो प्रक्रियागत कारणले आधारभूत टेलिफोन सेवाको हकमा २०६० सालबाट युनाईटेड टेलिकम लिमिटेड (युटिएल) ले सेवा सञ्चालन गरेपछि र २०६२ भाद्र-असोजबाट स्पाइस नेपालले मोबाइलमा सेवा दिन सुरु गरेपछि मात्र यो क्षेत्रमा आंशिक प्रतिस्पर्धा भएको पाइन्छ।

विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४८ ले दूरसञ्चार सेवामा विदेशी लगानीमा प्रतिबन्ध नलगाएको तथा दूरसञ्चार ऐन, २०५३ ऐनमा समेत त्यस्तो प्रतिबन्धको उल्लेख नभएबाट कानूनी रूपमा नेपालमा दूरसञ्चार सेवामा शत प्रतिशत विदेशी लगानी हुनमा कुनै रोकावट वा बन्देज भएको देखिदैन। तर वास्तविकतातर्फ दृष्टि पुऱ्याउने हो भने दूरसञ्चार नीति, २०५६ ले अस्सी प्रतिशतसम्म विदेशी लगानीको अनुमति दिइने व्यवस्था गरी कम्तीमा बीस प्रतिशत लगानीको व्यवस्था र लगानीबाट प्राप्त हुने मुनाफा नेपाली लगानीकर्ताले उपभोग गर्न पाउने वातावरण सिर्जना गरेको छ। तथापि, यो व्यवस्थाबाट राज्यले लक्षित सफलता प्राप्त गर्न सकेको देखिदैन। भट्ट हेर्दा यो प्रावधान नेपाली लगानीकर्ताहरूको हितमा रहेको जस्तो देखिएतापनि पूर्ण विदेशी लगानीका लागि रोक लगाउने यो प्रावधान विद्यमान कानूनहरूकै विपरित रहेको स्पष्ट छ।

नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता लिने क्रममा सम्मिलनका मितिदेखि नै दूरसञ्चारका अतिरिक्त सेवा खुला गर्ने तथा मोबाइल सेवाको प्रविधिको छनौटमा सञ्चालकलाई स्वतन्त्रता दिने र सन् २००८ को जनवरी १ अर्थात् वि. सं. २०६६ पौषदेखि मोबाइल र आधारभूत टेलिफोन सेवा पूर्ण रूपमा खुला गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको थियो। यही सरकारी प्रतिवद्धतालाई अगाडि बढाउने सहयोगी दस्तावेजको रूपमा नेपालले दूरसञ्चार नीति, २०६० को घोषणा गरेको हो। प्रस्तुत नीतिमा खुला अनुमतिपत्रको व्यवस्था लागू गर्ने, सबैको पहुँच र सेवा प्रदान गर्ने दायित्व, व्यवसायिक सेवाको विकास, निजी क्षेत्रको सहभागितालाई प्रोत्साहन गर्ने, सूचना समाजमा देशलाई प्रवेश गराउने लक्ष्यलाई रणनीतिक ढंगले प्रस्तुत गरिएको छ। यसअर्थमा, दूरसञ्चार नीति, २०५६ ले पूर्ण विदेशी लगानीमा लगाएको यो बन्देज यसै पनि केही समयको लागि मात्र रहने निश्चित छ।

दूरसञ्चारमा प्रतिस्पर्धा

नेपालमा सर्वप्रथम आएको सञ्चार नीति, २०४८ ले निर्दिष्ट गरेअनुरूप २०५३ मा आएको दूरसञ्चार ऐन र २०५४ मा आएको दूरसञ्चार नियमावलीले व्यवस्था गरेअनुरूप दूरसञ्चार क्षेत्रमा नियामक निकायको रूपमा दूरसञ्चार प्राधिकरणको स्थापनाबाट मात्र कानूनी तथा व्यवहारिक रूपमा यसक्षेत्रमा प्रतिस्पर्धाको मार्गप्रशस्त भएको हो। भन्ने दूरसञ्चार नीति, २०५६ र दूरसञ्चार नीति, २०६० को घोषणाले त यो क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी हुनमा थप बल पुऱ्याएको मान्न सकिन्छ।

नेपालमा अनुमतिपत्र प्रदान गरिने प्रयोजनका लागि दूरसञ्चार सेवालाई आधारभूत दूरसञ्चार सेवा, स्थानीय, अन्तर्देशीय, अन्तर्राष्ट्रिय टेलिक्स सेवा, टेलिग्राफ सेवा, अन्तर्देशीय टेलिग्राफ सेवा, मोबाइल टेलिफोन सेवा, र दूरसञ्चारका अन्य अतिरिक्त सेवा: इ-मेल सहितको इन्टरनेट, इ-मेल, भ्वाइसमेल, भिडियो टेक्स्ट, फ्याक्समेल, भिस्याट, अडियो-भिडियो कन्फरेन्स, पे-फोन, प्रि-पेड कलिड कार्ड, स्थानीय डाटा कम्युनिकेशन, रेडियो

पेजिड, ट्रक मोबाइल, ग्लोबल मोबाइल पर्सनल कम्युनिकेशन आदिमा वर्गीकरण गरी प्रतिस्पर्धामा ल्याउने लक्ष्य लिइएको पाइन्छ। यी सेवाहरूमा प्रतिपर्धाको स्थिति के कस्तो छ सो बारेमा छुट्टाछुट्टै विश्लेषण गरिएको छ।

क. आधारभूत दूरसञ्चार सेवा (Basic telecommunications service)

दूरसञ्चार ऐन, २०५३ तथा दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ लागू भई प्राधिकरण स्थापना भएपश्चात दूरसञ्चार नीति, २०५६ जारी हुँदा यस सेवालाई कसरी प्रतिस्पर्धात्मक बनाउने भन्ने बारेमा उल्लेख भएको पाइन्छ। यस पूर्व साविक नेपाल दूरसञ्चार संस्थानले मात्र आधारभूत दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्दै आएको थियो। यसरी दूरसञ्चार नीति, २०५६ जारी हुनुपूर्व सेवा सञ्चालन गरिरहेको संस्थानलाई सो सेवा सञ्चालनको अनुमति दिने र संस्थानका अतिरिक्त, WLL प्रविधिमा आधारित आधारभूत टेलिफोन सेवामध्ये अधिराज्यभरि सेवा सञ्चालन गर्न पाउने स्थानीय टेलिफोन सेवाको लागि निजी क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धा गराएर थप एक सेवा सञ्चालकलाई अनुमतिपत्र दिने नीति अनुरूप प्राधिकरणले बोलपत्र गरी युटिएललाई २०५८ सालमा अनुमतिपत्र प्रदान गरेपछि यस सेवामा प्रतिस्पर्धा हुन थालेको संकेत मिलेको छ।

वर्तमान स्थितिमा आधारभूत टेलिफोन सेवाको सेवा प्रदायक निजी क्षेत्रको यूटिएल र सरकारी अधिनको नेपाल टेलिकम गरी दुईवटा निकाय भएपछि विगतको एकाधिकारपूर्ण अवस्थाको तुलनामा यो क्षेत्रमा केही रूपमा भएपनि प्रतिस्पर्धा सुरु भएको छ। हुनत यो प्रतिस्पर्धा काठमाडौं उपत्यकाभित्र मात्र सीमित रहेको छ र नेपालको अन्य क्षेत्रमा यो सेवामा अद्यापि नेपाल टेलिकमकै एकाधिकार कायम रहेको छ। तथापि, हाल नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले टेलिफोन सेवा नपुगेका पूर्वाञ्चलका ५३४ गा.वि.स.मा टेलिफोन सेवा पुऱ्याउन प्राधिकरणबाट एक पटक पूँजीगत अनुदान दिने गरी बोलपत्रद्वारा सेवा सञ्चालकको छनौट गरेको र सेवा नपुगेको स्थानमा पहिले सेवा पुऱ्याएपछि मात्र पूर्वाञ्चलका १६ जिल्लाका अन्य क्षेत्रमा सेवा विस्तार गर्न पाउने अनुमतिपत्रको शर्त भएकोले पूर्वाञ्चलमा भने यो सेवामा प्रतिस्पर्धाको सुरुआत भएको पाइन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा दूरसञ्चार क्षेत्रमा भएको विकासका साथै सेवा प्रदायकको संख्या बढेको कारण विगतको तुलनामा ग्राहकहरूले सेवा छनौट गर्ने अवसर प्राप्त गरेका छन् र शुल्कमा समेत केही राहत भएको छ। विगतमा नेपालबाट अमेरिका फोन गर्दा तत्कालीन दूरसञ्चार संस्थानलाई प्रति मिनेट भण्डै १२० रुपैयाँ तिर्नु पर्दथ्यो, जुन आज २५ रुपैयाँ र त्यो भन्दा पनि कम शुल्कमा पाइन्छ। शायद बजारमा प्रतिस्पर्धा नहुँदा हो त यो मूल्यमा उपभोक्ताले टेलिफोन गर्न पाउने अवस्था कदापि आउने थिएन। यसका साथै टेलिफोनका लागि निवेदन दिएर वर्षौं कुनुपर्ने स्थितिको अन्त्य भएको छ। आज चाहिएको समयमा सहजै टेलिफोन प्राप्त गर्न सकिने अवस्था आएको छ।

ख. मोबाइल टेलिफोन सेवा

नेपालमा मोबाइल टेलिफोन सेवा सञ्चालन दूरसञ्चार नीति, २०५६ जारी भएपछि पहिलोपल्ट नेपाल टेलिकमले २०५६ वैशाखबाट सुरु भएको थियो। तत्पश्चात्, यो सेवामा निजी क्षेत्रको एउटा सञ्चालकको छनौट अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धाद्वारा २०५७ सालमै भएको थियो। तथापि, विभिन्न कारणले गर्दा अनुमति प्राप्त गर्न ढिला भई २०६१ साल भाद्र महिनाबाट मात्र निजी क्षेत्रको स्पाइस नेपालले मेरो मोबाइल नामक मोबाइल सेवा सुरु गरेपछि मात्र यो सेवामा प्रतिस्पर्धाको सुरुवात भएको देखिन्छ। हाल यस सेवामा प्रिपेड र पोस्टपेड गरी दुई प्रकारका ग्राहक सुविधा समेतको व्यवस्था छ।

विगतलाई हेर्ने हो भने मोबाइल टेलिफोन सेवा सुरु गर्दा सेवा शुल्क, धरौटी, टेलिफोन सेट समेत अत्यन्तै महँगो थियो। तर हाल आएर यस सेवामा प्रयोग हुने उपकरणको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा आएको मूल्यको कमी तथा यस सेवामा भएको प्रतिस्पर्धाको कारण पहिलेको तुलनामा शुल्क सस्तो हुँदै आएको छ। सुरुमा आगमन कल समेतमा पैसा तिर्नुपर्ने र मासिक न्यूनतम एक हजार शुल्क लाग्दै आएको पोस्टपेड सेवामा हाल मासिक ५ सयको न्यूनतम महसुलमात्र तिर्नु पर्दछ र प्रिपेड र पोस्टपेड दुवै सेवामा आगमन कल निःशुल्क गरिएको छ। त्यस्तै दुवै सेवामा प्रतिकल अत्यन्तै महँगो भएकोमा हाल उक्त रकममा धेरै राहत पाइएको छ। निजी क्षेत्रको सञ्चालक स्पाइस नेपालले नेपालभरको लागि एउटै दर कायम गरेको छ भने नेपाल टेलिकमले तीन वटा दूरीमा विभाजन गरी अलग अलग सेवा शुल्क तोकेको छ।

यस क्षेत्रमा भएको आंशिक खुला र सीमित सेवा प्रदायक हुँदाको अवस्थामा समेत बजार केही प्रतिस्पर्धी भई उपभोक्ताले फाइदा पाएको देखिन्छ। हुनत, विश्व परिवेशमा र साउथ एशियाकै हिसाबमा जुन रूपमा मोबाइल सेवामा प्रतिस्पर्धा व्यापक हुन गई महसुल कटौती र सुविधा वृद्धि भएको छ त्यसको तुलनामा भने नेपालमा हुनसकेको छैन। तथापि, बजारमा यदि पूर्ण प्रतिस्पर्धा कायम हुन गएको अवस्थामा उपभोक्ताले निश्चित रूपमा प्रतिस्पर्धाको राम्रो फल पाउँछन् भन्ने अनुमान भने गर्न सकिन्छ।

ग. दूरसञ्चारका अन्य अतिरिक्त सेवा (Value-added service)

दूरसञ्चारका अन्य अतिरिक्त सेवा अन्तर्गतका Global Mobile Personal Communication by Satellite (GMPCS), इन्टरनेट, इमेल, Very Small Aperture Terminal (VSAT-भिस्याट), रेडियो पेजिंग बाहेकका अन्य सेवाहरूको प्रयोग र उपयोगितामा कमी भएर हो वा बजारमा त्यसको महत्त्व कम भएर हो हालसम्म एउटा पनि सेवा प्रदायकले अनुमति लिएको पाइँदैन। जबकि यस्तो सेवा सञ्चालनका लागि दूरसञ्चारका आधारभूत र मोबाइल सेवा सञ्चालन गर्नको लागि प्राधिकरणले आक्कान गरेको सार्वजनिक बोलपत्रबाट छानिएर

मात्र सञ्चालन गर्न पाउने जस्तो अवस्था छैन। ऐनको दफा २३ (२) बमोजिम यस्तो सेवा सञ्चालन गर्न चाहने सेवाप्रदायकले कुनै पनि समयमा निवेदन गरेर सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमति लिन सक्ने प्रावधान भएतापनि हालसम्म कुनै पनि लगानीकर्ता सेवा सञ्चालनका लागि अग्रसर भएको पाइँएन। तथापि यस्ता अतिरिक्त सेवाको खासगरी इन्टरनेट इमेल, रेडियो पेजिङ्ग, भिस्याट आदि सेवामा एक भन्दा बढी अनुमतिपत्र जारी भएको तथ्य प्राधिकरणको वेबसाइटमा भने पाउन सकिन्छ।

नेपालमा दूरसञ्चारको प्रतिस्पर्धा शहरी क्षेत्रमा मात्र सीमित भएपनि प्रतिस्पर्धाका कारण ग्राहकसँग लिइने शुल्कको दर घटेको इन्टरनेट सेवा मात्र हो। भिस्याट नेटवर्क सेवाका ग्राहक सर्वसाधारण भन्दा संस्थागत हुने भएकोले जनतामा प्रत्यक्ष असर पर्न गएको देखिँदैन। अन्य सेवामा हेर्दा द्वैधाधिकार (duopoly) भएपनि वास्तविक अर्थमा नेपाल टेलिकमकै प्रभुत्व रहेको छ। इन्टरनेट सेवा हाल विभिन्न प्याकेजमा उपलब्ध भई मासिक नौ सय रुपैयाँमा असीमित सेवा समेत पाउन सकिन्छ।

भिस्याट नेटवर्क सेवा प्रदायक १० वटा भएका कारण यसका प्रयोगकर्तालाई छनौटको अवसर मिलेको छ। यसको सेवा शुल्क सार्वजनिक हुनसकेको छैन तथापि एउटा संस्थाले ज्यादै महँगो शुल्क लगाएमा ग्राहक उम्कने डरले पनि सेवा शुल्क प्रतिस्पर्धी हुन जरुरी हुने भएकोले यस्तो सेवामा पनि प्रतिस्पर्धा भएको हुनुपर्छ। त्यसैगरी GMPCS सेवामा पनि तीन वटा सेवा प्रदायकहरू भएकाले सेवाको स्तर तथा मूल्य प्रतिस्पर्धी नै हुने अनुमान गरिन्छ। तथापि, सेवा प्रदायकहरू एक आपसमा मिलेमतो (कार्टेलिङ) गरी प्रतिस्पर्धालाई कुण्ठित पार्ने प्रवृत्त सम्भावना भने रहेकै छ।

नेपालमा मोबाइल सेवा सुरु हुनुभन्दा केही समय पहिले रेडियो पेजिङको सेवा उपलब्ध थियो। राष्ट्रिय र क्षेत्रीयस्तरका गरी ८ वटा सेवा प्रदायकहरूले रेडियो पेजिङ सेवा सञ्चालन गरेको पाइँन्छ। मोबाइल सेवाको सञ्चालन सुरु भएपछि न्यून आय भएको व्यक्तिले रेडियो पेजिङ प्रयोग गर्दै आएका थिए र यो सेवामा पूर्ण प्रतिस्पर्धा रहेको थियो। तर मोबाइल सेवाको शुल्क दरको कमी एवं मोबाइलको सेवाबाट प्राप्त हुने Short Message System (एसएमएस) जस्तो सुविधा, prepaid को आवागमनले रेडियो पेजिङ सेवालार्थ ठूलो धक्का पुऱ्यायो। रेडियो पेजिङमा खबर प्राप्त भएपछि खबर प्राप्तको खबर प्रेषकलाई सम्पर्क गर्नुपर्दा टेलिफोनको प्रयोग गर्नुपर्ने बाध्यता भएकोले रेडियो पेजिङले टेलिफोनको प्रयोगका साथै आर्थिक आमदानीमा समेत वृद्धि भएको थियो। रेडियो पेजिङ सेवा प्रदायकले टेलिफोन सेवा प्रदायकसँग आय हिस्सेदारीको माग गरिरहेका थिए जसलाई नेपाल टेलिकम व्यवस्थापनले बेवास्ता गरेको थियो।

रेडियो पेजिङ सेवा र नेपाल टेलिकमको यो विवादको सन्दर्भमा नियामक निकायले त्यसतर्फ उचित ध्यान दिन नसकेको र पेजिङ सेवा भन्दा मोबाइल सेवा सस्तो, सुविधायुक्त र भरपर्दो

आदि भएको कारणले विगत ६ महिनादेखि नेपालका सबै पेजिड सेवाहरू बन्द भएका छन्। हुनत यो सेवा बन्द नहोस् भन्ने मनसायले प्राधिकरणले रेडियो पेजिड सेवाको अनुमतिपत्र तथा नवीकरण दस्तुर घटाउन सिफारिस समेत गरी दस्तुर घटाएको पनि थियो। तथापि यो सेवाले बजारमा अन्य दूरसञ्चार सेवासँग प्रतिस्पर्धी हुन नसकी बजारबाटै लोप नै भयो जुन प्रतिस्पर्धाको दृष्टिकोणबाट सामान्य मान्न सकिदैन।

दूरसञ्चार सेवामा प्रतिस्पर्धाको स्थिति मापन गर्ने आधारहरू

सेवाको प्रतिस्पर्धामा असर पार्ने विभिन्न कारक तत्वहरू हुन्छन्। त्यस्ता सबै विषय र तत्वहरू एवं सम्बद्ध निकायहरूबीचको समन्वय, सद्भाव, सहयोग र प्रभावकारी नियमन समयमै हुन सकेन भने त्यसले बजारमा दुष्परिणाम ल्याउन पनि सक्दछ। प्रतिस्पर्धालाई प्रभाव पार्ने विषयहरू के के हुनसक्छन् भन्ने बारेमा अध्ययन गर्न जरुरी छ। खासगरी, बजारमा सेवा प्रदायकको संख्या, सेवा प्रदायकले ओगटेको बजारको हिस्सा, उपभोक्ताले पाएको छनौटको सुविधा, सेवा शुल्कको प्रतिस्पर्धा, सेवाको गुणस्तरको प्रतिस्पर्धा, क्षेत्रगत पहुँच वा प्रयोगको स्थिति, सेवा प्रदायकले प्रतिस्पर्धा गर्ने वातावरण, सेवा शुल्क, स्वीकृति दस्तुर एवं अन्य कर दस्तुर आदिको आधारमा प्रतिस्पर्धाको वास्तविक स्थितिको आँकलन गर्न सकिन्छ। यस लेखनमा बजार प्रवेशको स्थिति, बजार प्रवेशको शर्त, बजार पहुँचमा एकरूपता, बजारमा प्रभुत्व र सेवाको अत्यावश्यक सुविधामा पहुँच वा प्राप्तिको अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा प्रतिस्पर्धाको वास्तविक स्थितिको चित्रण गर्ने प्रयत्न गरिएको छ।

क. बजार प्रवेशको स्थिति

नेपालमा दूरसञ्चार सेवाको बजार प्रवेश अर्थात् सेवा सञ्चालनको स्वीकृति वा अनुमतिपत्र सम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रतिस्पर्धाको एक मापक मान्न सकिन्छ। दूरसञ्चार ऐन, २०५३ ले अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने सम्बन्धमा खासगरी दुई प्रकारको तरीकाबाट व्यवस्था गरेको पाइन्छ। ऐनको दफा २२ (१) र २३(१) को व्यवस्थाले अनुमतिपत्र प्रदान गर्दा सक्षम, योग्य निवेदकहरूबीच प्रतिस्पर्धा गराउनुपर्ने देखिन्छ। प्रतिस्पर्धा गराउँदा हुनत: एकभन्दा बढी संख्यामा अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने गरी बोलपत्र गर्न कानूनी रूपमा बाधा नदेखिए पनि पूर्व अभ्यास हेर्दा नेपाल टेलिकमको अतिरिक्त मोबाइल र आधारभूत सेवाको लागि एक एक वटा सेवा सञ्चालकको छनौट गरिएको प्रमाणबाट मोबाइल र आधारभूत सेवाको लागि दुई/दुई वटा भन्दा बढी सेवा सञ्चालकहरूले स्वीकृति प्राप्त गरेका छैनन्। ऐनको दफा २२(२) ले समेत बोलपत्रको माध्यमबाट दिएको अनुमतिपत्रको अवधि ५ वर्ष पूरा नभई सामान्यतया सोही सेवाको लागि अर्को अनुमतिपत्र जारी नगरिने पूर्ण अधिकारको व्यवस्थाले पूर्ण प्रतिस्पर्धामा बाधा पुऱ्याएको देखिन्छ।

विद्यमान सेवा प्रदायकले ग्राहकको माग पूरा गर्न नसकेको

कारणले बजारको मूल्यांकन गरी पाँच वर्ष पूरा हुनुअगावै पनि अर्को सेवा प्रदायकको अनुमतिपत्र प्रदान गर्न सकिने प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाले भइरहेको सेवा प्रदायकलाई केही हदसम्म नियमन गरिरहे पनि नयाँ बोलपत्र खुलाइएको भने पाँडैन। साथै, त्यस्तो बोलपत्र खुलाउनेतर्फ दफा २२ (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको शर्त पूरा गर्न पनि कठिन देखिन्छ। तसर्थ, ऐनको दफा २२(१) र २३ (१) को प्रकृयाबाट अनुमति पाउने व्यक्तिले सेवा सञ्चालन नगरी निष्क्रिय रहेको अवस्थामा बाहेक प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश प्रयोग हुने अवस्था छैन। त्यसैले आगामी केही वर्षसम्म मोबाइल र आधारभूत टेलिफोन सेवामा हाल भइरहेका सेवा प्रदायकका अतिरिक्त सेवा सञ्चालकको संख्या वृद्धि गरी प्रतिस्पर्धाको जग बलियो हुनसक्ने माध्यमको प्रयोग हुन सक्ने देखिदैन। बहु सेवा प्रदायक वा असीमित संख्याको सेवा प्रदायकको स्वीकृति दिन सकिने ऐनको दफा २३ (२) बमोजिम खुला गरिएका मूल्य अतिरिक्त सेवामा भने सेवा बजार प्रवेशमा प्रतिस्पर्धाको उपयुक्त वातावरण देखिन्छ।

ख. बजार प्रवेशको शर्त

दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २३(२) को प्रक्रिया अनुसार अनुमतिपत्र प्रदान गरिने सेवाको लागि बजार प्रवेश गर्दाको शर्त र अनुमतिपत्र दस्तुर तोकिए बमोजिम हुने भएकोले सेवामा प्रवेशको शर्तमा एकरूपता हुन गएको छ। ऐनको दफा २३(२) बमोजिम खुला गरेको सेवाको प्रकृति अनुसार सबै सेवा सञ्चालकहरूले बजार प्रवेश गर्दा समानस्तरको सुविधा र शर्तहरूको पालना गर्नुपर्छ। दफा २३(१) बमोजिम अर्थात् बोलपत्रद्वारा अनुमति दिइने सेवाको हकमा अनुमति दस्तुर, रोयल्टी र नवीकरण दस्तुरमा बढाबढ गर्ने व्यवस्था भएकोले एकै प्रकृतिका सेवाको अनुमतिको लागि बोलपत्र गर्दाको समय अनुसार फरक फरक हुनसक्ने देखिन्छ र अन्य सम्बद्ध शर्तहरू पनि अलग अलग हुन सक्दछन्। त्यसैले एउटा बजारमा एकै प्रकारका सेवा सञ्चालन गर्ने व्यक्तिहरूले तिर्नुपर्ने दस्तुर तथा पालना गर्ने शर्तहरू असमान हुनजाने भएपछि त्यस्ता व्यक्तिहरूबीच वास्तविक प्रतिस्पर्धा भएको हुन्छ वा छ भन्न सकिदैन। समान शर्त तथा धरातलमा हुने प्रतिस्पर्धा मात्र दिगो र स्थायी हुन्छ।

ग. बजार पहुँचमा एकरूपता

कुनै पनि सेवामा प्रतिस्पर्धाको स्थितिको विवेचना गर्दा बजारमा प्रवेश गर्ने सेवा प्रदायकले सेवा सञ्चालनको प्रवेश पाएको अवस्था, लागू भएका तथा पालना गर्नुपर्ने शर्तहरूले समेत निर्धारण गर्दछ। उदाहरणको लागि सेवा सञ्चालनको सुरुआत शहर वा बजारबाट गर्ने र ग्रामीण क्षेत्रबाट गर्नेहरू बीच समानता हुन सक्दैन। दूरसञ्चारको आधारभूत संरचना निर्माणका लागि शहर वा समथर भू-भागको दाँजोमा कम जनघनत्व भएको ग्रामीण क्षेत्र, पहाड, विकट क्षेत्रमा बढी लगानी लाग्दछ। त्यसैले, बढी लगानी हुने र बढी परिश्रम लाग्ने तर थोरै मात्रामा वस्तु वा सेवा विक्री भई कम आम्दानी हुने क्षेत्रको सञ्चालकले प्रतिस्पर्धी रूपमा बजारमा प्रस्तुत हुन गाह्रो पर्दछ। तसर्थ, सेवा सञ्चालकको संख्या एकभन्दा बढी तर उनीहरूले

काम गर्ने अवस्थामा एकरूपता नभएको अवस्थामा समेत बजार प्रतिस्पर्धी नहुन सक्दछ।

घ. बजारमा प्रभुत्व

लामो समयसम्म राज्यद्वारा संरक्षित वा सुविधा प्राप्त गरी परम्परादेखि एकाधिकार जमाउँदै आएका साविकका सञ्चालकहरूको संजाल विश्वका सबै मुलुकमा देशव्यापी रूपमा फैलिएको हुन्छ। पुरानो सञ्चालकको सञ्जाल विस्तार हुनुमा राज्यले नागरिकलाई सेवा पुऱ्याउनुपर्ने दायित्व बोध गरी विस्तार गर्ने कार्यक्रमको व्यवस्था गर्नु र सेवा प्रदायक स्वयंले बजारको मूल्यांकन गरी मुनाफा आर्जन गर्ने समेत उद्देश्यबाट काम हुने भएकोले पुरानो सेवा प्रदायकको बजारमा प्रमुख हिस्सा रहेको हुन्छ। त्यसैले, नव प्रवेशीको व्यवस्था वा अनुमतिपत्रमा तोकिएको अवस्थामा बाहेक सेवाप्रदायकले जहाँ सेवाको माग बढी छ, ग्राहकको क्षमता बढी छ त्यस्तो स्थान वा प्रमुख शहरबाट सेवा सुरु गर्ने गर्छन्। आफ्नो छुट्टै नेटवर्क स्थापना गरी सेवा सञ्चालन गरेपनि नव प्रवेशीले उपलब्ध गराएको सेवा लिने ग्राहकको संख्या पुरानो सञ्चालकको दाँजोमा स्वभाविक रूपमा न्यून नै रहन्छ। सोहीअनुसार अहिले नेपालमा पनि नव प्रवेशी सेवा प्रदायकको दाँजोमा बजारमा नेपाल टेलिकमको नै प्रभुत्व रहेको छ। बजारको प्रभुत्वको दुरुपयोग गरेमा प्रतिस्पर्धामा अवरोध उत्पन्न हुन्छ। जस्तै नेपाल टेलिकमले नव प्रवेशीलाई अन्तरआवद्धता सुविधा (Interconnection facility) नदिएमा वा दिन ढिला गरेमा वा व्यापारिक वर्चस्व राख्नका लागि शर्त राखेमा बजार प्रभावको दुरुपयोग गरेको मानिन्छ। यस्तो सुविधा दिए, नदिएको वा दिँदा राखेको शर्त लगायतको बारेमा निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने दायित्व नियमनकारी निकायको हो।

ङ. अत्यावश्यक सुविधामा पहुँच तथा प्राप्तिको अवस्था

बजारमा दूरसञ्चार सेवाको प्रतिस्पर्धा वृद्धि गर्नका लागि सेवा सञ्चालनको लागि आवश्यक पर्ने सुविधाहरू जस्तै इन्टरनेट सेवाको लागि टेलिफोन सेवा प्रदायकबाट E1 लाइन, टेलिफोन सेवाको लागि सञ्चालकबीचको नेटवर्क पूर्वाधारमा अन्तरआवद्धता, Carrier Access Code जस्ता सुविधा अत्यावश्यक हुन्छ। नव प्रवेशीलाई पुरानो सेवा सञ्चालकले र नव प्रवेशीहरूबीच पनि नेटवर्कको अन्तरआवद्धता नभएमा बजारमा प्रतिस्पर्धा हुनसक्दैन। अन्तरआवद्धता बिना एउटा सेवा सञ्चालकको ग्राहक र अर्को सेवा सञ्चालकको ग्राहकबीच सम्पर्क हुनसक्दैन। तसर्थ अत्यावश्यक सुविधामा सहज पहुँच पुग्ने र यस्तो सुविधा प्राप्त गर्ने वातावरण हुनुपर्छ। युटिएल, स्पाईस नेपाल तथा नेपाल टेलिकमबीच अन्तरआवद्धताको अन्तिम सम्झौता अद्यापि हुनसकेको छैन। अहिले तदर्थ आधारमा ६ महिने वा ३ महिने सम्झौता गर्दै टेलिफोनको प्रवाह हुने व्यवस्था मिलाइएको छ।

विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता लिँदा नेपालले दूरसञ्चार सन्दर्भपत्र समेतमा हस्ताक्षर गरिसकेको छ। तथापि, साविक सञ्चालकले आफ्नो नेटवर्क अन्तरआवद्धता गर्दा नवप्रवेशीसँग

गर्ने सम्झौताको नमूना पेश गर्नुपर्ने लगायतका प्रावधानको पालना भने हालसम्म पनि भएको देखिँदैन। यस्तै अत्यावश्यक सुविधामा पहुँचको वातावरण समयमै हुन नसकेमा वा नियामक निकायले सोको व्यवस्था र नियमन गर्न नसकेमा यस क्षेत्रमा स्वच्छ प्रतिस्पर्धा कायम गर्न कठिन हुन सक्छ।

च. सेवा शुल्कमा प्रतिस्पर्धा

बजारमा सेवाको प्रतिस्पर्धालाई सर्वसाधारणले अनुभूति गर्ने एउटा दृढो मापदण्ड वा आधार सेवा शुल्क हो। विश्वका गरिव वा धनी मुलुकमा सेवा शुल्कको प्रतिस्पर्धालाई नै मुख्य प्रतिस्पर्धा परीक्षणको कडीको रूपमा लिने गरिएको छ। नेपालमा केही वर्ष यता दूरसञ्चार सेवाको शुल्कमा पक्का पनि प्रतिस्पर्धा भएको छ। त्यसमा पनि खास गरेर मोबाइल सेवा शुल्क र इन्टरनेट सेवामा विशेष सेवा प्रदायकहरूबीच विशेष रूपमा प्रतिस्पर्धा भएको छ। नेपाल टेलिकमले इन्टरनेट सेवा सुरु गरेपछि त यसको सेवा शुल्क पहिलेको तुलनामा केही सस्तो हुन पुगेको छ। तर विश्वव्यापी रूपमा जसरी यो सेवाको शुल्क सस्तो हुँदै गएको छ त्यो परिप्रेक्ष्यमा नेपालको सेवा शुल्क एकदमै महँगो रहेको छ। यसको प्रमुख कारणमा इन्टरनेट सेवा प्रदायकको समूह (Internet Service Providers Association of Nepal) को कार्टेलिंगलाई मानिएको छ। अहिले यो सेवामा व्यवसायीहरूका

नेपालमा दूरसञ्चार सेवा, तटस्थता र निकाय, नीति कानूनको विकासक्रम

वि.सं. १९७०	दूरसञ्चार सेवा प्रारम्भ (म्याग्नेटो प्रविधि)
वि.सं. २०१६	दूरसञ्चार विभागको स्थापना
वि.सं. २०३२	दूरसञ्चार संस्थानको स्थापना
वि.सं. २०४५	राष्ट्रिय सञ्चार नीति तर्जुमा
वि.सं. २०५३	दूरसञ्चार ऐन प्रारम्भ
वि.सं. २०५४	दूरसञ्चार प्राधिकरणको स्थापना
वि.सं. २०५४	दूरसञ्चार नियमावली तर्जुमा
वि.सं. २०५६	दूरसञ्चार नीतिको तर्जुमा, मोबाइल सेवा प्रारम्भ
वि.सं. २०६०	दूरसञ्चार नीतिको तर्जुमा, WTO मा सन् २००५ को जनवरी १ सम्म सबै दूरसञ्चार सेवाहरू खुला गर्ने प्रतिवद्धता
वि.सं. २०६०	निजी क्षेत्रको संचालकलाई आधारभूत टेलिफोन सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमति
वि.सं. २०६१	निजी क्षेत्रको संचालकलाई मोबाइल सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमति

बीच कार्टेलिंग रहेको कुरालाई स्वयं एक सेवाप्रदायकले नाम उल्लेख नगर्ने शर्तमा स्वीकार गरे। यो कुरालाई अहिले प्रचलनमा भएको इन्टरनेट सेवाको मूल्यले पनि पुष्टि गर्दछ। नेपाल टेलिकमको इन्टरनेट सेवा सस्तो भएतापनि अन्य सेवा र सुविधाको दृष्टिबाट अन्य इन्टरनेट सेवा सञ्चालकको दाँजोमा त्यति प्रभावशाली छैन। यस अर्थमा नेपाल टेलिकमको इन्टरनेट सेवा सस्तो भएता पनि सेवाको गुणस्तरका कारण उपभोक्ताहरू महँगो सेवा लिन बाध्य छन्। केही सेवामा शुल्कको प्रतिस्पर्धा देखिएता पनि विश्व बजारमा दूरसञ्चार सेवामा प्रयोग हुने नयाँ प्रविधि र उपकरणको मूल्य दिनानुदिन सस्तो हुँदै आएको कारणले सेवा शुल्क वृद्धि नगरिएको हुनसक्छ। सेवा शुल्क घट्नु वा बढ्नुलाई प्रतिस्पर्धाको सूचकको रूपमा लिनु उचित हुँदैन। शुल्क घट्ने कुरा प्राकृतिक, स्वभाविक र दिगोपनको हुनुपर्छ। नव प्रवेशीलाई बजारमा टिक्न नदिन गैरप्रतिस्पर्धी हथकण्डा अपनाई हानी नोक्सानी हुने शैलीमा सेवा शुल्क घटाउने वा बढाउने काम गर्नु हुँदैन। यस कुराको नियन्त्रणका लागि दूरसञ्चार ऐनको दफा ४२ ले शुल्क स्वीकृतिको अनिवार्य व्यवस्था गरेको छ। नेपालमा अन्य सेवा तथा वस्तुको शुल्क वा भाउ जुन ढंगले वृद्धि हुँदै आएको छ त्यसको तुलनामा दूरसञ्चार सेवा शुल्कमा वृद्धि भएको छैन। यसको प्रमुख कारण यस क्षेत्रमा वृद्धि भएको प्रतिस्पर्धा मात्रै नभएर नयाँ प्रविधिको विकासलाई पनि मान्नु पर्दछ।

दूरसञ्चार सेवाको किशिम र प्रतिस्पर्धाको स्थिति

किशिम	वर्तमान स्थिति	सेवा प्रदायकको संख्या	प्रतिस्पर्धाको स्थिति (सेवा प्रदायको संख्या सापेक्षित सन्दर्भमा)			अन्य विवरण
			पूर्ण	आंशिक	शून्य	
आधारभूत दूरसञ्चार (स्थानीय अन्तर्देशीय, अन्तर्राष्ट्रिय टेलिक्स, टेलिग्राफ) सेवा	- नेपाल टेलिकमले सञ्चालन गर्दै आएको - युटिएललाई अनुमति दिइएको	सरकारी स्वामित्वको नेपाल टेलिकम र निजी कम्पनी युटिएल गरी दुई वटा		✓		- प्रतिस्पर्धा काठमाडौं उपत्यकाभित्र सीमित - उपत्यका बाहिर टेलिकमकै एकाधिकार - अनुमति संख्या सीमित
मोबाइल टेलिफोन सेवा	- नेपाल टेलिकमले ०५६ देखि सेवा गर्दै आएको - २००४ सेप्टेम्बरमा स्पाइसलाई अनुमति जारी गरिएको	सरकारी स्वामित्वको नेपाल टेलिकम र स्पाइस नेपाल गरी दुई वटा		✓		-नेपाल टेलिकमले तीन दूरीमा विभाजन गरी अलग अलग सेवा शुल्क तोकेको - स्पाइस नेपालले नेपाल भर एउटै दर तोकेको - अन्तरआवद्धताको अन्तिम सम्झौता नभएको - अनुमति संख्या सीमित
दूरसञ्चारका अन्य अतिरिक्त सेवा						
(क) GMPCS	एकभन्दा बढी अनुमतिपत्र जारी	३ वटा		✓		द्वैधाधिकार
(ख) इन्टरनेट, इमेल	एकभन्दा बढी अनुमतिपत्र जारी	३८ वटा	✓			
(ग) भिस्याट	एकभन्दा बढी अनुमतिपत्र जारी	१० वटा	✓			सेवाशुल्क सार्वजनिक नभएको
(घ) रेडियो पेजिङ्ग	एकभन्दा बढी अनुमतिपत्र जारी					हाल यो सेवा बजारमा उपलब्ध छैन।
(ङ) अन्य सेवाहरू (भ्वाइसमेल, भिडियो टेक्स्ट, स्थानीय डाटा कम्प्युनिकेशन, ग्लोबल मोबाइल पर्सनल कम्प्युनिकेशन)	कुनै पनि सेवा प्रदायकले अनुमति नलिएको					

निष्कर्ष

नेपालमा दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को प्रारम्भपछि दूरसञ्चार सेवाको प्रतिस्पर्धा गराएर दूरसञ्चार सेवा भरपर्दो र सर्वसुलभ गराउने मार्ग खुला भएको छ। केही वर्ष यता सीमित रूपमा भए पनि मोबाइल र आधारभूत सेवा प्रदायकको संख्यामा भएको वृद्धिले यस क्षेत्रमा २०५६ साल पूर्वको एकाधिकारपूर्ण अवस्थाको अन्त्य भएको छ। जसले गर्दा केही न केही रूपमा सेवाको स्तर, प्राप्यता र सेवा शुल्कको दरमा कमी आएको देखिन्छ। यस सेवामा दूरसञ्चार प्राधिकरण जस्तो नियामक निकायको व्यवस्थाले बजारको प्रभुत्वको दुरुपयोग गरी प्रतिस्पर्धालाई बाधा पुऱ्याउने कुनै पनि क्रियाकलापलाई निगरानी र विश्लेषण गर्नुका साथै दूरसञ्चारको क्षेत्रमा आवश्यक रणनीति अपनाएर प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धनमा मद्दत पुऱ्याउन सक्छ।

नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता लिँदा दूरसञ्चार सेवा खुला गरी प्रतिस्पर्धा गराउने नीति लिइसकेको हुँदा प्रतिस्पर्धाको नीतिलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक छ। साथै, दूरसञ्चार प्राधिकरणको गठनमा उपभोक्ता र सेवा प्रदायकको पनि अनिवार्य प्रतिनिधित्व हुने गरी सरकार आफैले दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्दा, गराउँदा वा संकटकालीन अवस्था आदिमा विशेषाधिकारको प्रयोग गर्दा वा निर्देशन दिँदा प्रतिस्पर्धाका मान्य सिद्धान्तहरू प्रतिकूल हुने गरी तथा सेवा प्रदायक र उपभोक्ताको हितमा प्रतिकूल असर पर्ने कार्य गर्न नपाउने जस्ता कुरालाई कानूनतः

सुनिश्चित गरिनु आवश्यक देखिन्छ। यसका साथै केही निश्चित अवस्थामा कुनै दूरसञ्चार सेवाको अनुमति प्रदान गरेपछि सोही सेवा सञ्चालन गर्न अर्को अनुमति दिन सकिने, दूरसञ्चार प्रणाली परस्परमा जोडदा वा प्रयोग गर्दा आपसी गठबन्धन निषेध गर्ने समेतका व्यवस्था गरी दूरसञ्चार ऐनमा समयानुकूल संशोधन वा परिमार्जन गर्न वाञ्छनीय छ। प्रतिस्पर्धाका अन्तरनिहित विषयवस्तु, प्रतिस्पर्धी वातावरण जस्तै सेवा प्रवेशमा समानता, कर दस्तुरमा एकरूपता, गुणस्तर वृद्धिमा विशेष पहल, अत्यावश्यक वस्तुमा पहुँच तथा उपलब्धताको निश्चितता, उपयुक्त नीति तथा सोको कार्यान्वयनमा निष्पक्षता, पारदर्शिता जस्ता मुलभूत विषयहरूमा आवश्यक नीतिगत एवं कानूनी सुधार गर्न अपरिहार्य छ। यस्तो वातावरणपछि दूरसञ्चारको क्षेत्रमा प्रारम्भ भएको प्रतिस्पर्धामा क्रमशः वृद्धि हुँदै पूर्णतातर्फ जान सक्छ।

समग्रमा, दूरसञ्चार सेवाको उत्पादक, वितरक, आपूर्तिकर्ताहरू बीच स्वच्छ प्रतिस्पर्धा कायम गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई अभू बढी खुला, उदार एवं प्रतिस्पर्धी बनाउन, सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न तथा प्रतिस्पर्धी मूल्यमा उपभोक्तालाई सेवा प्राप्त गर्ने अवसर दिलाउन सेवा प्रदायकको क्षमता विकास गर्ने तथा यस क्षेत्रमा भएका अवाञ्छित तथा गैरव्यापारिक अभ्यासहरूलाई नियन्त्रण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। यसका लागि नेपालको दूरसञ्चार नीति एवं कानूनमा प्रतिस्पर्धाका मान्य सिद्धान्त एवं मापदण्डहरूको समयानुकूल संशोधन वा परिमार्जन गर्ने समय आइसकेको छ। ■

सन्दर्भ सामग्री

- इन्टरनेशनल अर्गनाइजेशन अफ सेक्युरिटीज कमिशन : रिपोर्ट अफ टेक्निकल कमिटी अन् अञ्जेकटीभ्स एण्ड प्रिन्सिपल्स अफ सेक्युरिटीज रेगुलेशन, सन् १९९९
- कानून किताव व्यवस्था समिति: दूरसञ्चार ऐन २०५९, धितोपत्र कारोबार ऐन २०४०, नेपाल नागरिक प्राधिकरण ऐन २०५३
- श्री ५ को सरकारका विभिन्न नीतिहरू, पैरवी प्रकाशन २०५९
- द वर्ल्ड बैंक : एट्रान्किटिङ फरेन डाइरेक्ट इन्भेष्टमेन्ट टु नेपाल्स इन्फ्रास्ट्रक्चर, वासिङ्गटन डी. सी. सन् १९९९
- नेपाल राष्ट्र बैंक : नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन २०५९
- नेपाल राष्ट्र बैंक : बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी अध्यादेश (२०६० र २०६१)
- पैरवी प्रकाशन: नियममाला, २०५९
- बीमा समिति: वार्षिक प्रतिवेदन (विभिन्न वर्षहरूको)
- भट्टाचार्य, एस र यु.आर. पट्टेल: मार्केट, रेगुलेटरी इन्फ्रस्ट्रक्चर, कम्पीटिटीभनेस एण्ड रिफर्मस्, इन्फ्रास्ट्रक्चर डेभलपमेन्ट फाइनान्स कं. लि., मुम्बई, सन् २००३
- भण्डारी, डिल्लीराज: बैकिङ्ग र बीमाको सिद्धान्त तथा व्यवहार, एशिया पब्लिकेशन, २०५९
- सावती: स्वच्छ प्रतिस्पर्धा त्रैमासिक पत्रिकाका विभिन्न अंकहरू
- सावती: ट्रेड एण्ड डेभलपमेन्टका विभिन्न अंकहरू
- सिभिल एभिएशन अथोरीटी अफ नेपाल: सिभिल एभिएसन रिपोर्ट (विभिन्न वर्षहरूको)
- श्रेष्ठ, सुदिप: वित्तीय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा, जानकारी पत्र, अंक ३, २०६१ सावती)
- इन्टरनेशनल अर्गनाइजेशन अफ सेक्युरिटीज कमिशन, धितोपत्र नियमनको उद्देश्य र सिद्धान्तकोबारे प्राविधिक कमिटीको प्रतिवेदन, १९९९

सावतीको स्थापना १९९४ मा दक्षिण एशियाका गैरसरकारी संस्थाहरूको संयुक्त प्रयासबाट भएको हो। सावती उदारीकरण, विश्वव्यापीकरण र विश्व व्यापार संगठनसँग सम्बन्धित विषयवस्तुमा अनुसन्धान र सम्बन्धित सरोकारवालाको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले खडा भएको दक्षिण एशियाली क्षेत्रीय सञ्जाल हो। दक्षिण एशियाली राष्ट्रका ११ वटा संस्थाहरू सदस्य रहेको सावतीले प्रतिस्पर्धा नीति तथा कानूनका विषयमा समेत अनुसन्धान र वकालत गर्दै आएको छ।

यो जानकारीपत्र साउथ एसिया वाच अन् ट्रेड, इकोनोमिक्स एण्ड इन्भायरोन्मेन्ट (सावती) प्रतिस्पर्धा शिक्षण तथा जागरण कार्यक्रम अन्तर्गत बेलायती अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभाग (Department for International Development - DFID) नेपालको सहयोगमा कानूनविद् डिल्ली घिमिरेद्वारा तयार पारिएको हो। जानकारीपत्रमा टिप्पणी सहित अमूल्य सुझाव दिनुहुने अधिवक्ता ज्योति वानियालाई संस्थाका तर्फबाट हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गरिन्छ। मुद्रक: मोडर्न प्रिन्टिङ प्रेस, काठमाडौं।